

Graven 18-20 Ejendomme, beboere og erhverv ca. 1750-2000

Undersøgelser foretaget af historiestuderende ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, i samarbejde med Dansk Center for Byhistorie.

Undersøgelserne er foretaget af førsteårgangsstuderende og intenderer ikke at være en fuldstændig oversigt over de historiske forhold. Fokus for undersøgelsen har ligget på ejendomsforhold, beboersammensætning og erhvervsaktiviteter. Undersøgelserne har ikke forbindelse til parter i den verserende fredningssag for ejendommen.

Der kan være overlaps mellem de enkelte bidrag, fordi disse er skrevet som besvarelser af stillede opgaver.

Søren Bitsch Christensen

Århus maj 2008.

Graven 18-20, ca. 1950
Lokalhistorisk Samling, Århus.

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	2
Resumé	3
Indledning. Hvor langt tilbage kan vi identificere Graven 18-20?	5
De ældste ejeroplysninger	6
Benyttet materiale	6
Graven 18-20 i overgangen fra 1700-tallet til 1800-tallet	7
Beboerne i Graven 18-20 fra midten af 1700-tallet til 1834	10
Bygnings- og ejendomsforandringer 1876-1922	12
Beboerne i Graven 18-20 fra 1885 til 1920	15
Hvordan boede man i Graven 18-20 i perioden 1878-1922? I	18
Hvordan boede man i Graven 18-20 i perioden 1878-1922? II	21
Erhvervslivet i Graven 18-20 i perioden 1683-2000	23
Graven 18-20 efter 1920	29

Resumé

De nuværende huse på Graven 18-20 er sidste led i en lang kæde af skiftende bygninger, der har ligget på grunden siden slutningen af middelalderen. På overfladen er der tale om en næsten fastlåst historie om en matrikel, der bevares gennem generationer, men ved nærmere undersøgelse bliver det klart, at grunden har været anvendt til meget forskellige formål og boligformer. Dele af denne historie kan man aflæse i bygningerne, mens andre dele ikke har efterladt sig større fysiske fingeraftryk og i dag kun kan genfindes i arkiverne.

Der er ingen tvivl om bygningskompleksets ælde. Århus Bymuseum har med udgravninger af kælderen kunne påvise spor af mindst to kældre fra 1400-tallet eller begyndelsen af 1500-tallet. Kældrene vendte den smalle ende ud mod gaden, det var altså gavlhuse. Det passer med, at Graven er blevet anlagt efter overdækningen af volden omkring Århus ca. 1477. Det bevarede bindingsværk inde i forhuset kan typologisk henføres til tiden omkring 1600.

I 1600-tallet (1683) var der placeret tre udlejningsboliger på grunden. Vi har især undersøgt ejendommens historie efter midten af 1700-tallet. Den gennemgående linje i ejendommens historie fra dengang og indtil i dag har været, at der med tiden bygges tættere og højere. Første skridt sker på et tidspunkt i anden halvdel af 1700-tallet, hvor to matrikler bliver slået sammen (må vi formode, for nærmere oplysninger er ikke fundet) til en, og det tyder stærkt på, at den fysiske kerne i det nuværende hus mod gaden også stammer fra den tid. Der bor overvejende en enkelt familie i hvert hus på grunden sammen med enkelte tyende og medhjælpere. Andre rum og værelser i komplekset lejes ud, blandt andet til soldater.

Efter midten af 1800-tallet bliver der opført nye baghuse, og der rykker mennesker ind overalt på grunden. I et halvt århundrede bliver der drevet landbrug og vognmandsforretning fra bygningskomplekset. Det var vel at mærke rettet mod købstadens marker uden for byen, men der var stald til heste og køer inde på grunden i Graven.

Århus voksede stærkt i de sidste årtier af 1800-tallet, og udviklingen satte sig også spor i Graven 18-20. Ejendommen lagde nu især plads til håndværksfag. Fra 1895-1910 blev der både samtidig og skiftevis drevet skomagervirksomhed, bogbinderi, korkvarefabrikation, drejerværksted, kulhandel og kurvemagerværksted på stedet. Samtidig boede der mange mennesker, mindst tyve voksne og børn ved siden af værksteder og stalde.

I et voksende bysamfund kommer der pres på de centralt beliggende grunde. Det er i slutningen af 1800-tallet, at Graven 18-20 skifter karakter i omverdensens øjne. Tidligere havde grunden og dens huse været anset som en af byens mange dårligt vedligeholdte boliger til underklassen og småhåndværkere. Men i 1890'erne bliver den centrale beliggenhed højt værdsat som en god forretningsadresse. Huset sættes i stand og grunden kloakeres og brolægges, og i 1905 sætter man den nye facade op.

Efter ca. 1920 har færre mennesker bolig på ejendommen. Den bliver efterhånden til et erhvervslejemål, men forandringen sker ikke på engang. I mellemkrigstiden ligger der i mange år et pensionat. Pensionærene boede dermed dør om dør med en stærkt ekspanderende elektromekanisk fabrik. Fabrikken lukker omkring 1990 og overlader pladsen til forretningservicevirksomheder.

Historien om Graven 18-20 er dermed en del af en langt større sammenhæng, nemlig historien om hvordan et bysamfund hele tiden forandrer sig og stiller nye krav til den fysiske indretning. Bygningsdele forskydes rundt på grunden og danner ramme om vidt forskellige erhverv; mennesker flytter ind og ud og bor i nogle perioder tæt og i andre perioder mere spredt mellem hinanden. Graven 18-20 har taget del i købstadens udvikling fra et stillestående, elite-styret 1600-tals samfund, over 1800-tallets ekspanderende og næsten forslummede bysamfund med stalde, værksteder og fabrikker lige ved siden af folks boliger til nutidens servicesamfund.

Indledning. Hvor langt tilbage kan vi identificere Graven 18-20?

I dag identificerer vi huse efter gadenumre og matrikelnumre. Men det er ikke tilstrækkelige oplysninger til at kunne følge en ejendoms eller en grunds historie flere hundrede år tilbage i tiden.

- Den ældste nummerering er fra 1682. Dette år indførtes skatten kaldet grundtakst, og derfor gav man alle bygninger et grundtakstnummer.
- Indførelsen af brandforsikring i 1761 gav ligeledes anledning til et såkaldt brandforsikringsnummer.
- I 1829 indførte man de første gadenumre (som skulle stå på facaderne) i anledning af en omtaksering af brandforsikringen. Denne husnummerering kom til at gå fra nr. **1** til **936** og ses således ved i søgninger i folketællingerne 1834 og 1845. Når antallet af husnumre er meget større end antallet af husstande, skyldes det, at alle bygninger blev nummereret, også kirkerne, pakhuse, acciseboderne osv.
- I 1869 kunne man ikke længere holde styr på de fortløbende numre, så man gik over til kombinationen af gadenavn + gadenummer.

På hjemmesiden www.folketimidten.dk findes en omregningsnøgle. Det fremgår heraf:

1869-2008: Ny adresse: Graven 18-20

1829-1868: Gammelt husnummer 220

Matrikelnummer 1860'erne – 2008 ff: nr. 1039.

Men hvordan kommer man så længere tilbage i tiden og identificerer ejendommene i de ældre kilder?

I C.J.T. Thomsen: *Samling af Artikler om Aarhus Kjøbstads Ejendomme 1683-93*, nærmere bestemt i artiklen "Aarhus Kjøbstads Grundejendommers gamle Husnumres gamle Matrikelnumre og nye Matrikelnumre" og "Realregister til Aarhus Bys skøde- og panteprotokoller 1683-93, er der foretaget en tilbageføring af 1800-tallets matrikelnumre til 1682-grundtakstnumrene. Den har han foretaget bl.a. på grundlag af studier af ejendomshandler i de såkaldte skøde- og panteprotokoller ved at gå fra det kendte (1800-tallets matrikelnummer) til det ukendte (1682-grundtakstnummeret).

Det fremgår heraf, at

Graven nr. 18-20 (moderne nummer) =

Nyt matrikelnummer: 1039 =

Gl. hus- eller matrikelnummer 1829-1868: 219-220 =

1683-grundtakstnummer: **146**

Problemet med dette er, at i bogen *Den indre by, Århus – registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer*, 1984, oplyses, at Graven 20 = grundtakstnummer 147, men det kan ikke passe! Nr. 147 svarer da til nr. 217-218 = 1040-1041 = Nye nummer 22-24.

De ældste ejeroplysninger

Jf. C.J.T. Thomsen: Samling af artikler om Århus Købstads ejendomme 1683-93:

147: Realregister til Aarhus Bys skøde- og panteprotokoller 1683-93:

Oplysninger om grundtakstnummer 146:

Taksering 1683:

Ejer: Hans Bendixen

Grundtakst: 15 skilling

Beskrivelse: "trinde boeder och hauge, 100 rdl.- 12½ rdl. – 0 rdl. 2 Ort 12 Skl."

Thomsens noter:

- Vinhandler Hans Bendixen Harding, gift med Mette Jensdatter Vinter, der døde 21.5. 1681.
- Ved skiftebrev 6.11.1685, pr. 3, bl. 79 e. hende, tilfaldt ej. enkemanden og deres 6 børn, se 9.
- Pantsat dat. 11.3. I. 26.3. 1686, bl.a. 119. Panthaver: Aarhus Domscole. Aflæst 19.5.92

Benyttet materiale

Erhvervsarkivet

07903 Ny jydsk Kjøbstad-Creditforening, 1871-1975 Lånesager

Vejvisere 1900-2000 (hvert 10. år)

Brandtaksationsprotokoller 1761-1771-1781-1791

Avisudklipssamling

Århus Kommunes arkiv:

Ligning over formue og lejligheds-skatten til Aarhus Kjøbstad-kommune

Folkeregister fra 1885-1953 Skattemandtalslister nr. 04763 1877-1923

Folketællinger 1787-1890

Benyttet fra:

www.folketimidten.dk

www.arkivalieronline.dk

<http://ddd.dda.dk/>

Fra gyde til gade

Graven 18-20 i overgangen fra 1700-tallet til 1800-tallet

Besvarelse af opgaven: Giv en karakteristik af gaden Graven på grundlag af de indsamlede folketællingsoplysninger 1787, 1801 og 1834 og sammenlign med relevante afsnit i Jens Toftgaard Jensen og Jeppe Norskov: Købstadens Metamorphose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920: Var dette en typisk ejendom?

Gruppe 1: Thorbjørn Birger Nielsen, Lise Hansen og Anja Cecilie Hjort Nielsen

Indledning

Data blev indsamlet fra brandtaksationer, skatteligninger samt andre mindre officielle kilder som aviser o. lign. I forhold til gruppe 1's spørgsmål er kildegrundlaget ikke udpræget anvendeligt. De fleste data forholder således kun til den ene matrikel (benævnt 220 eller 18-20). Da der ønskes en karakteristik af gaden som samlet enhed, er det altså til ringe nytte.

Vi har derfor i højere grad forladt os på oplysninger fra *Købstadens Metamorphose*, i hvilken ganske detaljerede kort over området med relevante demografiske oplysninger er givet. En hindring i den henseende er det dog, at man har bedt om at lade årstallene 1787 og 1834 indgå, for hvilke der ikke er data i *Købstadens Metamorphose*, da bogens tidsperspektiv er meget bredt.

Slutproduktet er således et kompromis – en karakteristik af gaden 1801 samt en skitsering af den videre udvikling op mod 1845, som er det nærmeste vi kommer 1834.¹

Graven i Århus 1801

I den førindustrielle købstad var det oftest de centralt placerede, vigtigste og betydeligste bygninger og pladser, der udgjorde bykernen.² Århus har sandsynligvis haft de samme karaktertræk i 1787. Den økonomiske aktivitet var centreret omkring bymidte, indfaldsveje og byporte. Disse beliggenheder har derfor været særligt attraktive. Velstillede borgere og håndværksmestre har haft deres bolig sammesteds, for man boede typisk i samme hus, som man drev erhverv fra.

Det fremgår ret tydeligt af figur 9 i *Købstadens metamorphose*³, at Graven ikke hørte til byens hovedindfaldsveje. Tværtimod skabte den forbindelse mellem to indfaldsveje⁴ og har derfor heller ikke været videre attraktiv for købmænd.

Hvis man ser på fordelingen af boligtyper ser det således ud:

- 13 matrikler havde hus i 1 etage
- 10 matrikler havde lejebod i 1 etage

¹ Omkring definitionen af gaden: På kortet s. 88 i Norskov & Jensen ses Gravens matrikler omtegnet med røde streger. Hjørnematrikler i begge ender af gaden er *ikke* medtaget inden for stregerne. Derfor antager vi, at de har haft bebyggelse, der har været orienteret mod andre gader og ikke som sådan tilhørt Graven. Den "Graven" vi omtaler er således i gennemgangen af alle figurer den "inden for de røde streger".

² Side 29 Norskov & Jensen

³ Side 74 Norskov & Jensen. Figuren er et kort over Århus inddelt i matrikler.

⁴ Se kortet på indersiden af omslaget til *Købstaden metamorphose*.

- 1 matrikel havde hus med forhus i 2 etager
- 3 matrikler havde gård med forhus i 1 etage
- 1 matrikel havde gård med forhus i 2 etager

Det er let at konkludere, at lejeboder og 1 etages byhuse var i overtal på baggrund af dette. Men de optog selvfølgelig mindre plads end fx en gård. Så derfor har de ikke nødvendigvis fremstået dominerende i gadebilledet.

Men gransker vi figuren igen – og dette kan kun gøres pr. øjemål, da vi ikke har adgang til de tal, der ligger bag figuren – må man erkende, at huse og lejeboder også i optaget fortovsareal virker som de bedst repræsenterede. Arealmæssigt er gårdene tilsammen større, men det er irrelevant i en betragtning fra gadehold, da matriklerne jo kiler sig ud fra gaden.

Købstadens metamorfose opgiver også tal for husstandsoverhovedernes formue i fast ejendom i 1801.⁵ Man betalte skat på baggrund af sin boligs forsikringsværdi. Der blev ikke skelnet til, hvor beliggenheden var.⁶ Man kan se på figuren, at et stykke over halvdelen af gaden havde fast formue i ejendom for mindre end 360 rigsdaler eller var for fattige til at betale skat. Den øverste kategori, nemlig den, der hedder "2.700 til 16.300 rigsdaler" er slet ikke repræsenteret i Graven. Ser man på nogle af de andre smågader – eller gyder – er dette symptomatisk. De rigeste har som nævnt tidligere holdt til i de økonomiske centre.

Konklusionen må være, at Graven har været en ikke ualmindelig sidegade med en høj procent fra lavindkomstgruppen og dem, der ikke kunne betale skat.⁷

Købstadens metamorfose viser tillige fordelingen af erhverv (igen målt på hustrandsoverhoveder). Når man tæller dem op, får man følgende resultat:

- 13 håndværkere og fabrikanter
- 5 ufaglærte
- 3 militært personel
- 3 uden erhverv
- 1 skipper/fisker
- 1 embedsmand

Selvom man kan tale om en vis fordeling, da der jo trods alt *bor* 7 forskellige grupper i gaden, er det alligevel det overvældende antal håndværkere (fabrikanter har det reelt ikke været tale om, men de hørte statistisk til denne gruppe), der er mest iøjnefaldende. Man kan undre sig over, at gaden med 4 gårde ingen avlsmænd har, men det skyldes, at der alene er tale om "gård" som en ejendomstype med flere længer.

Konklusionen er altså, at Graven har været en gade befolket af småhåndværkere, ufaglærte og folk med andre erhverv. Igen er det ganske karakteristisk for denne type gade. Da vi kun har arbejdet med de samlede tal, kan vi ikke udtale os om typen af håndværk konkret for den enkelte matrikel, men det har nok i overvejende del været erhverv som skomager og andre lavstatushåndværk.

⁵ Side 83 Norskov & Jensen. For nogle matrikler er der på kortet ikke angivet en farve, og de fremstår derfor helt i hvidt. Man må gå ud fra, at forfatteren ikke har kunnet skaffe data for dem, til trods for at de så burde være skraverede. Alternativt er der tale om mark? Under alle omstændigheder er de ikke med.

⁶ S. 82 Norskov & Jensen

⁷ Muligvis tæller denne gruppe også personer, der er fritaget for skat pga. andre forhold.

Af folketællingerne fra perioden fremgår det af de angivne professioner, at der i 1801 boede en student, en høker og en handskemagersvend i ejendommen. I 1787 som jo er forholdsvist kort tid forinden og udviklingsmæssigt ikke langt fra 1801, boede der en skoflikker.

Man kan altså konkludere, at Graven 18-20 har været en typisk ejendom for gaden.

Mod en anden type gade – Graven i 1840'erne?

I 1845 er kompositionen af gadens erhverv fordelt på hustandsoverhovedet ændret. Den ser således ud:

- 5 embedsmænd, funktionærer og liberale erhverv
- 2 avlsmænd, vognmænd og værtshusholdere
- 8 håndværkere (og fabrikanter)
- 9 ufaglærte

Den militære tilstedeværelse er helt væk. Det er generelt for hele byen, da man har bygget deciderede kaserner til militæret på dette tidspunkt. Men mest bemærkelsesværdigt er det, at de ufaglærte har overhalet håndværkerne.

Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at der bare er tale om en udskiftning af indbyggere, og at håndværkerne er flyttet andre steder hen. Men det er alligevel påfaldende.

Det bør dog nævnes, at den generelle tendens i byen på dette tidspunkt var, at der kom flere håndværkere til byen.

Gruppen af embedsmænd mv. er også præsenteret i noget højere grad end tidligere. Det skyldes først og fremmest en opblomstring af mængden af arbejde inden for disse områder i det hele taget og formentlig et ønske om at bo med kort afstand til arbejde sekundært. Det er en generel tendens for hele byen.

I 1845 har man altså et klart indtryk af en gade med lavindkomstgruppen højt repræsenteret.

Beboerne i Graven 18-20 fra midten af 1700-tallet til 1834

Besvarelse af opgaven: Giv en karakteristik af beboerne i ejendommen fra ca. midten af 1700-tallet til ca. 1840

Gruppe 5: Mette Gram Pedersen, Louise Bagger Godiksen, Yen Rasmussen og Ellen Holmgaard Jørgensen

Der har boet mange forskellige familier i Graven 20 op igennem tiden. Man kan ud fra lokale avisartikler se, at der var en hyppig udskiftning af beboerne i huset, men vi har valgt at gå i dybden med nogle årstal, hvor flest oplysninger var tilgængelige. Beboerne har hovedsageligt tilhørt datidens middelklasse, dog har dele af huset i en periode været udlejet til soldater. Vi vil i denne karakteristik af beboerne i ejendommen fra ca. midten af 1700-tallet til ca. 1870 benytte brandtaksationer fra årene 1761, 1781 og 1791. Derudover benyttes folketællinger og mandtalslister fra 1801 og 1834.

Anden halvdel af 1700-tallet

Ud fra brandtaksationsprotokollerne ses, at der på matrikel 147 i Graven år 1761 boede en Søren Zønnichsen Buxlund, 40 år, som var ejer og beboer og arbejdede som urmager. I år 1781 ses det, at Søren Buxlund er ejer og beboer af matrikel 143 i Graven. Det næste vi ser til ham, er en folketælling fra 1801, hvor man ser, at han er flyttet tilbage til Graven, matrikel 147. Her bor han sammen med sin datter Christine, svigersøn Søren Buchtrup, barnebarn Søren Buxlund Buchtrup og en tjenestepige Anne Dorthe Terkildsdatter. Søren fortsætter sit erhverv som urmager. Svigersønnen arbejder som skipper. Vi ved dog ikke præcist, hvor indbringende Søren's erhverv kan have været, men hvis Søren Buxlund i en alder af 80 år stadig arbejdede som urmager, havde familien jo to indkomster, hvilket kunne resultere i en god økonomi. På den anden side kan det også skyldes dårlig økonomi, og man derfor havde behov for to indkomster. I og med at Søren Buxlund i 1761 var ejer af matrikel 147 og i 1781 var ejer af matrikel 143, må dette betyde, at han har været en velhavende mand. Dette kunne muligvis også underbygges af, at de har en tjenestepige, men omvendt var det ikke atypisk at have tjenestepiger dengang.

I år 1781 var matrikel 147 ifølge brandtaksationsprotokollerne ejet af Fridrich Raae, og beboet af soldater. 10 år senere er bygningen højst sandsynligt blevet videreført i familien, da den ejes af en Hans Raae, og huset er beboet af noget af hans familie. Vi har forsøgt at finde ud af, hvad hans erhverv var, men der findes ingen folketællinger fra dette år. I de folketællinger vi har haft tilgængelige, findes flere Hans Raae i Århus⁸, men vi har ingen mulighed for at afgøre, om det er ham, vi leder efter, da vi hverken kender hans bopæl eller alder.

I 1834

I år 1834 bor en familie bestående af en fader Knud Pedersen og konen Ane Christine Arentzen med deres to fælles børn, Jørgen Peter Sørensen og Søren Peder Knudsen. Derudover bor der to små piger, som er datter af faderen. Ane Christines enkemoder bor der også sammen med sin plejedatter Jensine Vibye. Knud Pedersen arbejdede som avlsbruger og vognmand, og her har han sandsynligvis benyttet kostalden og hestestalden, der dengang hørte med

⁸ <http://www.ddd.dda.dk/>

til ejendommen. Denne familie har efter alt at dømme tilhørt den lavere middelklasse.

Hvis man sammenligner med folketællinger fra efter 1900, ses det at der i 1800-tallet boede langt færre mennesker ad gangen i Graven 18-20. I folketællingen 1850 boede der f.eks. på gl. husnummer 219-220 (svarende til de nye gadenumre 18-20) kun fire voksne og fire børn. I 1885 boede der 22 personer fordelt på seks husstande på samme grund. I 1900 boede der 20 personer fordelt på 4 husstande. Noget af denne stigning kunne skyldes, at der jf. kreditforeningsoplysninger efter 1892 blev bygget en 1. sal på baghuset, og der var dermed plads til flere i huset. Denne udvikling stemmer fint overens med urbaniseringen, som blandt andet medførte behov for flere og større boliger. Beboerforøgelsen kan muligvis også skyldes, at Graven 18-20 med tiden kom til at omfatte flere matrikler, men dette er blot gisninger, da folketællingerne ikke fortæller noget herom.

Bygnings- og ejendomsforandringer 1876-1922

Besvarelse af opgaven: Skriv en sammenfatning af ejendommens fysiske forandring og indretning på grundlag af kreditforeningssagerne Ny jydsk Kjøbstad-Creditforenings arkiv på Erhvervsarkivet

Gruppe 3: Troels Nissen, Mathias M. Krogh og René Hankelbjerg

Salgsværdi og leje

Den voksende befolkningstæthed i de centrale dele af Århus betød, at der også foregik store værdiopskrivninger for de ældre dele af byen. Det er meget tydeligt for Graven 18-20. maj 2008

Ejendommens generelle salgsværdi stiger gennem hele perioden. I 1876 blev ejendommen handlet til 14.000 kr., to år senere er vurderingen steget til 16.000 kr. I den efterfølgende periode frem til 1892 stiger husets værdi igen, til en anslået salgsværdi på 28.000 kr. Bemærkelsesværdigt nok falder lejeindkomsten en smule i samme periode. Frem til 1922 bliver huset sat bedre i stand, og salgsværdien her kommer op på 80.000 kr. Mere end en firdobling i forhold til 1878.

Ejendommens overordnede tilstand

Tilstanden af ejendommen i 1878 er elendig. Begge bygninger bliver beskrevet som tarveligt udstyret, og forhuset bliver betegnet som gammelt og dårligt. Derudover kræver de gamle bygninger årlig vedligeholdelse. Stedets beliggenhed betegnes som "ikke god." Dog ville man altid kunne finde lejere pga. bebyggelsernes centrale placering, selvom stedet findes uegnet til handel og anden næring.

I 1892 skifter dette, da kreditforeningen her skriver: *[Her] Har i mange år været drevet af forskellige slags handel og næring ligesom for øjeblikket, hvortil det formentlig eigner sig godt.* Igen skriver man, at det burde være let at finde lejere. Den overordnede tilstand af ejendommen lyder til at være bedre i 1892, end den var i 1878. Bygningerne bliver nu betegnet som værende i god og vel vedligeholdt stand. Derudover nævnes det, at de ikke trænger til ombygninger. Der lægges ikke længere vægt på at bygningerne skal bruge årlige reparationer. Derudover er der nu lagt vand ind i huset, i stedet for at man bare har en vandpost i gården. Dette er dog en meget generel udvikling.

I 1905 blev ejendommen bygget om, i hvert fald ud til gaden. Det gav dog ikke anledning til en ny kreditforeningsvurdering. Det skete først i 1922.

I 1922 er vurderingen af beliggenheden nu ændret til god. For tredje gang nævnes det, at det vil blive let at finde lejere. Igen betegnes den overordnede stand som god, der er ikke behov for omfattende forbedringer, til trods for at bygninger er gamle.

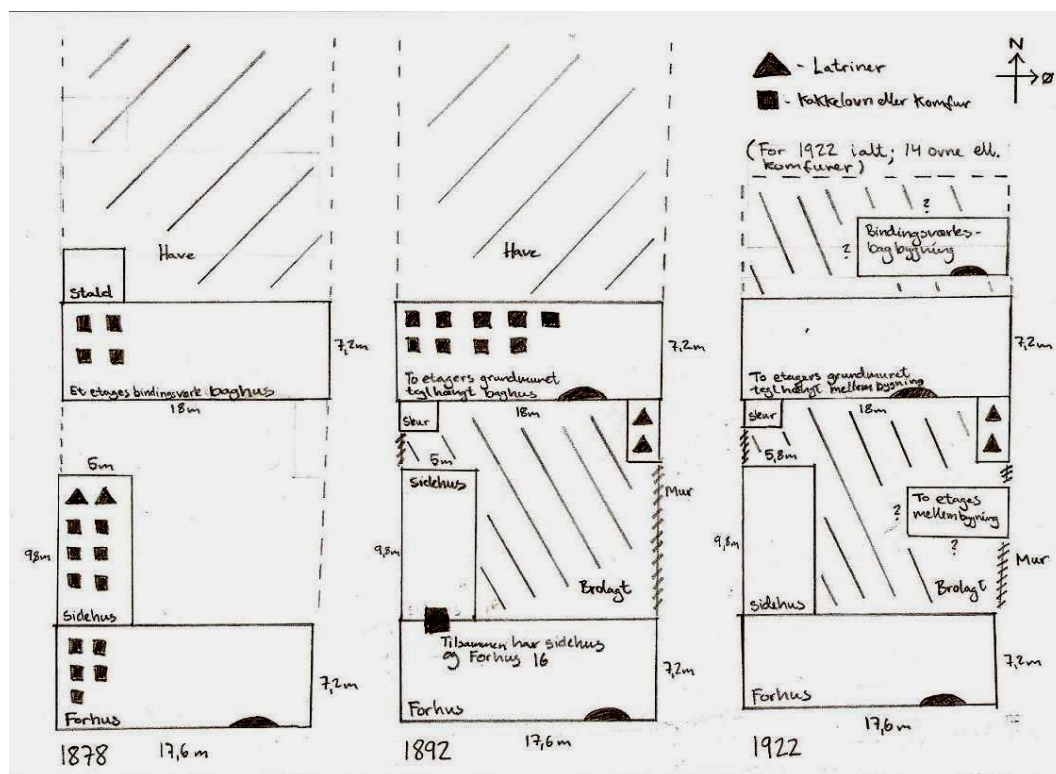
Haven

Der var desuden i lange perioder en stor have til grunden. I år 1878 udgjorde haven 527,28 m² og havde træer, blomster og urter. Den var vel dyrket og hegnet med gammelt plankeværk. 1892 tilføjes et bræddebeklædt lysthus.

I 1922, hvor noget af grunden er blevet solgt fra, blev haven stærkt reduceret, og resten af grunden er blevet brolagt, hvilket passer godt med, at ejendommen går fra at være mest udlejningsejendom til erhvervsejendom.

Sammenfatning

Ejendommen går fra at være nogle slidte bygninger i en mindre attraktiv sidegade i byen og med behov for en del vedligeholdelse til at blive et gammelt, men vel vedligeholdt centralt beliggende boligområde beregnet til middelklassen.

Principtegning, 1878-1922. Ikke målfast.

Grunden bebygges tættere

Selve arealet af matriklen er i sig selv interessant, da det ændrer sig i løbet af de tre år, vi har valgt at slå ned på.

1878		1892		1922	
Bebygget	563 m ²	Bebygget	567 m ²	Bebygget	624 m ²
Ubebygget	1.275 m ²	Ubebygget	1.271 m ²	Ubebygget	525 m ²
Samlet	1.838 m ²	Samlet	1.838 m ²	Samlet	1.149 m ²

I både 1892 og 1922 er det sket en forøgelse af det bebyggede areal, selvom stigningen er væsentligt højere i det sidste år. Fra 1892 til 1922 sker der en drastisk forringelse af det ubebyggede areal med 746 m², men det skal ses i lyset af at det samlede areal på matriklen er forringet med 689, sandsynligvis pga. af salg.

Bygningernes udseende

Den gennemgående bygning på adressen er det gamle etetages bindingsværks forhus beliggende ud til gaden. Dette blev i 1905 ombygget. I forhuset er der en port ind til gården i den østlige ende.

På bagsiden af huset er der to nedgange til kælderen. Forhuset er sammenbygget med et sidehus i den vestlige ende. Dette sidehus har vinduer vendt ud imod gården. På grunden ligger der også et gammelt etetages baghus. Den vestlige del af dette hus bliver i 1878 brugt som hestestald. På bagsiden af dette hus, i den vestlige ende og vendt ud mod haven, ligger der et lille sidehus, som er indrettet til kostald.

I 1892 har udseendet på for- og sidehuset ikke ændret sig meget. De er stadig gamle bindingsværkshuse. I stedet for det gamle etplans-baghus er der nu kommet et nyt grundmuret teglhængt baghus i to etager. Til baghuset er der nu to små sidehuse, det ene indrettet til vaskehus.

I 1905 ombygges facaden som nævnt til den nuværende, mens sidehuset i 1922 stort set fremtræder som tidligere i beskrivelserne. Nu er der dog kommet to mellembygninger i gården, begge i to etager. I den forreste er der både værksteder, kontorer og lejligheder, mens der i den bagerste kun er værksteder. Det bagerste af disse to mellembygninger var det, der i 1892 blev betegnet som baghuset. I 1922 er der kommet endnu en bygning bag ved det oprindelige baghus. Denne bygning er indrettet som værksted og vognport. Udover disse bygninger er der et lille vaskehus og et skur.

Indvendigt ændrer huset sig også en del fra 1878 til 1922. Der kommer vand ind i huset i stedet for en vandpost gården, væggene bliver tapetserede, der kommer nye vinduer. Antallet af kakkelovne stiger, og der kommer flere og bedre komfurer fra 1878 til 1892, for derefter at falde igen frem mod 1922. Dette fald kunne evt. forklares med forekomsten af andre varmekilder.

Sammenfatning

Ejendommen Graven 18-20 gennemgår i løbet af den store byvækstperiode fra 1870'erne til 1920'erne en række fortætninger og forbedringer.

Ejendommen går fra at være nogle slidte bygninger i en mindre attraktiv sidegade i byen og med behov for en del vedligeholdelse til at blive et gammelt, men vel vedligeholdt centralt beliggende boligområde beregnet til middelklassen. Det ubebyggede areal mere end halveres, og haven reduceres. Samtidig opskrives ejendommens værdi betydeligt.

Beboerne i Graven 18-20 fra 1885 til 1920

Besvarelse af opgaven: Giv en karakteristik af beboerne i ejendommen fra ca. 1870 til ca. 1920.

Gruppe 6: Henriette Sanders Stær, Thomas Schultz og Tanja Brøns

Materialet som er brugt forefindes på Erhvervsarkivet i Århus. I besvarelsen behandles årstallene 1885, 1900 og 1910 ud fra de kommunale mandtal.

Ejerforhold

Ejerforhold for Graven 18-20 er i princippet lige til at få oplysninger om. De kan findes i skøde- og panteprotokoller og i folketællinger mv. Vi har dog ikke systematisk gået ejerskabet efter.

I folketællingen 1880 angives arbejdsmand N. Jensen som ejer af Graven 20. Han bor med sin familie på grunden. Kreditforeningsarkiverne oplyser ellers, at den nye ejer i 1878 er H.P. Hansen. Folketællingen 1890 angiver avlsbruger Christen Mikkelsen som ejer. I kreditforeningsarkivalierne for 1892 står der en ejer anført, og her står der Christen Mikkelsen, og at han er gårdejer.

Kigger man på beboernes indtægts- og skatteforhold og arkivmateriale herom, kan man se at der har i både 1885 og i 1890 boet en Kresten Mikkelsen, som var avlsbruger, og at der i 1895 kommer en C. Mikkelsen til som er korkvarefabrikant.

Beboersammensætningen tidligere

I 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet havde der typisk boet en enkelt familie med tyende og andre ansatte, en såkaldt udvidet husstand. I 1801 var den matrikel, der senere blev til Graven 18-20, for eksempel beboet af en ældre urmager og hans datter, svigersøn, barnebarn og en tjenestepige.

Ejendommens beboere i 1885

I 1885 boede der 22 personer fordelt på seks husstande i Graven 18-20. Familierne tæller lige fra 2 til 6 personer. De erhverv, som de arbejdende i husstandene, som oftest husfaderen, udførte, var: avlsbruger, arbejdsmand, arbejdskarl, kludesamler ect. Disse lavtlønnede erhverv ligger klart i den lavere ende af samfundet. Derfor må man betegne disse personer som en del af arbejderklassen.

De enkelte voksne familiemedlemmer er fra midten af tyverne og op til 69 år. Desuden er der 7 børn på adressen i alderen fra 0-19 år fordelt på 3 familier. Det er ikke alle beboere, som er en del af en familie. Der er et par karatmagersvende som deler bolig, og der er en fraskilt kvinde, som bor sammen med sin arbejdende søn og to mænd. De står ikke angivet som logerende, og det virker ikke, som om de er i familie, da der ikke er sammenfald mellem efternavne og fødesogne. Man kunne nemt tro, at den fraskilte kvinde måske har et forhold til den ene mand, som også er 49. Den sidste mand er en ung arbejdskarl, som vi ikke tror, har nogen relation til resten af husstanden.

Faktisk er alle voksne beboere tilflyttere til Århus fra omkringliggende sogne og andre helt fra Randers, Holbæk og endda Sverige. Men de fleste tilflyttere kom fra de omkringliggende sogne og andet opland til Århus.

Kigger man på beboernes indtægts- og skatteforhold, kan vi herigennem bekræfte, at de alle ligger i den lave ende af lønstigen. Kresten Mikkelsen, som var avlsbruger, havde en anslået indtægt på 1.800 kr., hvoraf han var forpligtet til at betale skat af 1.100 kr.. Hvorimod to andre beboere tjener henholdsvis 700 og 800 kr. og har en skattepligtig indtægt på 50 og 100 kr.. Disse tal illustrerer, at selvom disse tre mænd alle tilhører arbejderklassen, er der stor forskel på deres indtægt og livsvilkår.

Ejendommens beboere i 1900

I 1900 boede der 20 personer fordelt på 4 husstande, og disse tæller lige fra 3 til 6 personer med tyende og logerende. Der er anført som erhverv: en fyrbøder, drejermester, forvalter og kusk mv. De førstnævnte tjener henholdsvis 700, 1.200 og 1.000 kr. og har en skattepligtig indtægt på henholdsvis 100, 600 og 200 kr. Disse indtægter viser atter, at beboerne i Graven 18-20 ligger i den lave ende af lønstigen, og det må selvfølgelig også have givet en trængt levestandard.

Ud fra vores oplysninger kan man se, at alle de voksne beboere er tilflyttere til Århus og de fleste af børnene er født i Århus.

Alderen på de voksne ligger mellem 18 og 62 år, men hovedparten er dog midt i trediverne. En forskel fra 1885 er, at der nu er kommet tyende til i en af familierne. Dette kan være, fordi husfaderen tjener lidt mere og så har overskud til at have hjælp i hjemmet. Det kan også være, at husmoderen måske har noget arbejde ved siden af og derfor ikke har så meget tid til at være hjemme.

Ejendommens beboere i 1910

I 1910 bor der 19 personer på grunden, og de er fordelt på 3 husstande. Der er altså kommet færre husstande på grunden, hvilket kan skyldes, at erhvervsarealerne er blevet større.

Der er kommet slægtninge til blandt beboerne. Fra 1885 og til 1910 er der sket en stor udvikling i erhvervstyper, da der i 1910 er kommet en fuldmægtig, en pensionatsejer, en politibetjent og en kulhandler til, hvilket også har medført, at forskellene i lønniveauet er større end i de hidtil behandlede år. Eks. har fuldmægtig B. Sørensen en anslået indtægt på 2.600 kr. hvor en tjenestekarl kun har en anslået indtægt på 368 kr.

Man ser det samme mønster som de andre år med hensyn til, hvor beboerne kommer fra, da ikke alle voksne er født i Århus, mens børnene er undtagen 2 ældre børn. De fleste af de voksne er mellem 20-35 år.

Resultater

Det er hovedsagligt en økonomisk trængt arbejderklasse, der har haft bolig i Graven 18-20 i de tre udvalgte år, vi her har beskæftiget os med. I forhold til tiden før industrialiseringen bor der langt flere mennesker på samme areal.

Der har også været beboere der har haft en pæn indtjening, og som man må sige kan have været en del af middelklassen. Aldersmæssigt er der alle tre år stor spredning blandt beboerne, men der er dog en tendens til, at gennemsnitsalderen falder med årene.

I 1885 er det mest familier, som bor på grunden og et par enkelte logerende. Senere i 1900 er det stadig familier, men der er også kommet tyende til. Der er stadig logerende på grunden, men det ser ud til, at de nu bor sammen med familier og ikke alene et sted i ejendommen. I 1910 er der igen familier, men nu er der ikke registreret tyende, men til gengæld er der kommet mange

slægtninge til fra andre områder af landet, der bor sammen med familierne.
Der er stadig logerende i 1910, og de bor også her sammen med familierne.

Hvordan boede man i Graven 18-20 i perioden 1878-1922? I

Der er to besvarelser af dette spørgsmål! Dette er besvarelse 1.

Besvarelse af opgaven: Karakteristik af boligforholdene for lejerne på grundlag af kreditforeningssagerne 1878-1922.

Gruppe 7: Cecilie Frydenlund Nielsen, Camilla Kallehauge Møller og Marie Nørskov Bærentsen

Vi vil i denne opgave arbejde med tre forskellige årstal, 1878, 1892 og 1922, da vi fra disse år har kreditforeningsvurderinger, der beskriver ejendommen Grave 18-20 ud fra ønsket om at bedømme dens værdi.

Det fremgår af disse kreditforeningsvurderinger, at boligforholdene forbedres i løbet af de 44 år. Vi har eksempelvis på forhånd kendskab til, at kloakforholdene i slutning af 1800-tallet forbedres i Århus⁹, hvilket vi ligeledes har belæg for at påvise i vores kilder. I 1878 var der ingen kloak afløb, men kreditforeningsvurderingen af 1892 beskriver, at der på dette tidspunkt nu er anlagt kloak afløb. Dette er bare en af flere forbedringer.

Boligforholdene 1878

Fra kreditforeningsvurderingerne 1878 fremgår det, at Graven kategoriseres som værende en 3. klasses bolig med dårlig beliggenhed. Dette hænger sammen med, at bygningen ligger i en sidegade og derfor ikke har direkte adgang til handelslivet. Da bygningen ligger i centrum, er den dog attraktiv for lejerne.

Graven 18-20 har en brolagt gård med en vandpumpe, som ifølge beskrivelsen giver rigeligt med vand, samt en have med træer og blomster.

Den samlede ejendom indeholder 5 lejligheder og 3 kamre til beboelse. Der er forskel på forholdene i de forskellige lejligheder. I stueetagen på etetages bindingsværkshuset mod gaden fandtes to lejligheder, begge var udstyret med mindst én kakkellovn og et lille komfur. Begge har vinduer ud mod gaden, køkken samt stue ud mod gården. I sidehuset, der var sammenbygget med forhuset mod vest, fandtes der én lejlighed, hvori der var stue, køkken, to kakkellovne samt et komfur med ovn, hvilken var den eneste ovn i hele ejendommen. Tilknyttet denne lejlighed var der et vaskehus, der, efter hvad vi antager, blev brugt af alle ejendommens beboere. I sidebygningen er desuden tre kamre, hvoraf kun det ene har tilknyttet et køkken. Alle kamre har tagvinduer. Sidehuset har i modsætning til forhuset 2 latriner. Både for- og sidehuset beskrives som værende ringe udstyret og i dårlig stand. Der bliver i 1879 opført et nyt grundmuret sidehus, hvori der indrettes tre latriner, hvorved de to gamle latriner i sidehuset fjernes, og pladsen indrettes i stedet som stue. Den ekstra latrin må ses som en forbedring af boligforholdene.

I baghuset fandtes en hestestald, og ved siden af denne to lejligheder, som begge har stue og én kakkellovn, men kun den ene lejlighed har køkken og komfur uden ovn. Denne er desuden gipset overalt i modsætning til den anden lejlighed. I sidehuset til baghuset mod vest ud mod haven fandtes ydermere en kostald.

⁹Jensen og Norskov, *Købstadens Metamorfoser*, 2005, s. 58.

Bygningerne beskrives generelt som gamle, og de trænger derfor til en årlig renovering.

Boligforholdene 1892

I 1892 bliver der drevet handel i bygningen på Graven. Til forskel fra 1878 betegnes den som godt egnet hertil. Bygningen er stadig attraktiv for lejere, hvilket sandsynligvis stadig skyldes, at den ligger i centrum. Forhuset og sidehuset er teglhængt, hvilket ikke fremgår i kreditforeningsvurderingerne 1878, og derfor formodes at være en forbedring af ejendommens tilstand.

Hver lejlighed er ikke beskrevet enkeltvis, men det fremgår, at der i forhuset, der nu har fået en ekstra sidebygning, og sidehuset er indrettet bolig for fem familier, og at disse i alt indeholder 11 kakkellovne, 5 komfurer hvoraf to er med stegeovn. Endvidere er baghuset også teglhængt, og det er indrettet til to familier. Stueetagen bruges ikke til beboelse, men derimod til værkstedslokaler og lagerrum. Første etage benyttes til beboelse af de to familier. Der er i disse lejligheder i alt otte værelser, to køkkener, syv kakkellovne samt to komfurer, begge med stegeovn. Sidehuset må være til fælles afbenyttelse med vaskerum og latriner. Haven benyttes stadig til blomster og træer, og den har tillige fået et bræddebeklædt lysthus.

Der er generelt sket forbedringer i ejendommen, da der f.eks. er indlagt vand fra byens vandværk med to ekstra haner, og der er kommet afløb til kloak på gårdspladsen. Desuden er bygningen beskrevet som værende i god stand indvendigt og udvendigt; og uden behov for ombygning eller renovering i modsætning til 1878, hvor der stod skrevet, at bygningen krævede årlig reparation.

Boligforholdene 1922

I 1922 betegnes Gravens beliggenhed som god til forskel fra de forrige år. Det fremgår ydermere, at ejendommen er velegnet til udlejning, og at der altid vil kunne findes lejere. Bygningens facade mod gaden var i 1905 blevet ombygget med to indgangsfrontoner i nybarok stil.

Lejlighederne er heller ikke her beskrevet enkeltvis, men det beskrives, at der er to lejligheder med entre i forhuset, der nu er grundmuret og ikke som før bindingsværk, samt to lejligheder i mellembygningen. I ejendommen er der på loftet indrettet to værelser til tørreloft, og kælderens i ejendommen antydes at være i dårlig stand. Det fremgår ikke umiddelbart, hvilket hus loftet tilhører, men vi regner med, at det hører til baghuset. Lejlighederne karakteriseres dog generelt som værende i god stand med gipsede og tapetserede vægge, fine vinduer og oliemalet træværk. Endvidere er bygningerne stadig dækket af tegl.

Ejendommens øvrige bygninger benyttes til værksteder med undtagelse af vaskehuset med latriner og gødningskasse.

Ligesom det fremgik af kreditforeningsvurderingen fra 1892, er ejendommen i 1922 i god stand og trænger derfor ikke til ombygning eller reparation. Der er stadig indlagt vand og afløb til kloak. Det fremgår ikke ud fra disse vurderinger, hvorvidt der stadig er en have.

Konklusion

Det fremgår ud fra kilderne, at der i tidsrummet fra 1878-1922 generelt er sket forbedringer med Graven 18-20. Der er ud over anlæggelsen af kloak afløbet også i 1892 indlagt vand fra byens vandværk. Dette må ses i lyset af, at man sidst i 1800-tallet formodentlig er blevet mere opmærksom på vigtigheden af de hygiejniske forhold i byen og på folkesundheden generelt.

Ejendommens bygninger beskrives i 1878 som trængende til reparation, men dette er ikke tilfældet i de andre år. Der må derfor være sket en forbedring i løbet af de følgende 14 år mht. bygningernes stand. Det fremgår af vurderingerne fra 1922, at bygninger er velholdte både indvendigt og udvendigt, hvorved bygningerne siden 1892 er vedligeholdte. Endnu en væsentlig forbedring må sige at være grundmuringen af forhuset, der beskrives i 1922, men som nævnt blev gennemført i 1905.

Slutteligt kan det påpeges, at der sker en ændring i synet på ejendommens beliggenhed, da den går fra at blive beskrevet som en ringe sidegade til at fremstå som attraktiv midt i centrum.

Hvordan boede man i Graven 18-20 i perioden 1878-1922? II

Der er to besvarelser af dette spørgsmål! Dette er besvarelse 2.

Besvarelse af opgaven: Karakteristik af boligforholdene for lejerne på grundlag af kreditforeningssagerne 1878-1922.

Gruppe 4: Ann Bolbjerg, Kasper Baltzer Juul-Dam og Birgitte Sundbøll

Indledning

I det følgende vil vi give en karakteristik af boligforholdene ud fra kreditforeningsarkivalierne. I modsætning til de foregående grupper har vi valgt at tage hver enkelt bygning særskilt i årene 1878, 1892 og 1922 for at gøre det mere overskueligt at følge udviklingen inden for boligforholdene for lejerne i Graven 18-20, da disse jo ikke nødvendigvis følges parallelt.

Om forhuset mod gaden er der således anført i kreditforeningsarkivalierne for de tre pågældende år, under betegnelsen "Bygning A":

1878: 3 vinduer, 3 kakkellovne, 2 små komfurer, 2 køkkener, værelserne mod gården er gipsede, det øvrige har bræddeloft. Forhuset er gammelt og dårligt.

1892: 4 vinduer, 11 kakkellovne, 5 komfurer hvoraf 2 med stegeovne, 3 køkkener, et pulterkammer, tørreloft. Vi formoder, at de sidstnævnte ting ikke har været der før. Loftet er dels gipsede og dels med bjælker, og bræddeloft med hvidtede og malede lofter. Væggene i værelserne er tapetserede, et værelse er oliemalet. I øvrigt hvidtede eller kalkfarvede, vinduer, døre og andet træværk er oliemalet.

1922: Vinduer, kakkellovne, komfurer og køkkener står ikke opført. Lejlighederne er gipsede og væggene tapetserede, fine vinduer og alt andet træværk er oliemalet. Bygningen dækket med tegl. Grunden til den store forskel fra de tidligere år kan ligge i, at facaden på bygningen blev ombygget i 1905, og det kunne det tyde på, at det indvendige blev istandsat ved samme lejlighed.

Om baghuset er således anført i kreditforeningsarkivalierne for de tre pågældende år under betegnelsen "Bygning B":

1878: 8 vinduer, 7 kakkellovne, 1 komfur med ovn og 3 små uden, 2 køkkener, vaskehus med kedel ikke gipset og brolagt med en sten. Kamrene er ikke gipsede, men dels oliemalede, dels tapetserede eller kalkede. Bygningerne er tarveligt udstyret.

1892: Der blev udvidet med 4 tagvinduer, 7 kakkellovne, 2 komfurer med stegeovne, 2 køkkener.

1922: 5 vinduer, 1 køkken, her er gipset og værelserne er tapetseret, fine vinduer og andet træværk oliemalet.

Om baghuset er der således anført i kreditforeningsarkivalierne for de pågældende tre år, under betegnelsen "Bygning C":

1878: 5 vinduer, 3 kakkellovne, 1 lille komfur uden ovn, 1 køkken, i en lejlighed er der gipset overalt, væggene er kalkmalede.

1892: Vaskehus, latriner med indmuret kedel.

1922: Ingen forhold opført.

Om sidehuset, der er indrettet som kostald bagved de andre bygninger, er der således anført i kreditforeningsarkivalierne for de pågældende år, under betegnelsen "Bygning D":

1878: 3 kakkellovne og 1 lille komfur uden ovn.

1892: Bygningen er tækket med tagpap, ind- og udvendig godt vedligeholdt, gårdspladsen er brolagt med afløb i kloak. Vand er indlagt fra byens vandværk med to ekstra haner.

1922: Ingen forhold opført.

(I 1922 er der også indført bygningerne E og F der består henholdsvis af en bræddebygning og et vaskehus med latriner og gødningskasse.)

Karakteristik

Ud fra disse oplysninger føler vi ikke, at vi kan komme med en direkte karakteristisk af boligforholdene for lejerne i Graven. Man kan se, at der er en udvikling inden for antallet af vinduer. For bygning B i 1878 bliver der oplyst 8 vinduer, mens der for samme bygning i 1892 kun er oplyst 4 vinduer. Disse er til gengæld tagvinduer, og vi kan ikke ud fra kreditforeningsarkivalierne se, om de 8 vinduer, der er oplyst om i 1878, stadig er eksisterende, eller om de er blevet nedlagt. Vi finder det dog højst sandsynligt, at vinduerne stadig findes. Vi mener, at udviklingen med vinduerne betegner positive forhold for lejerne, da muligheden for mere lys og luft er en betingelse for bedre boligforhold.

Vi kan endvidere se en stigning i antallet af kakkellovne og komfurer. Mens der for bygning A (Forhuset) kun er oplyst om 3 kakkellovne i 1878, er der hele 11 i 1892. Vi kan derved se, at der ligesom inden for belysning sker en forbedring af opvarmnings- og køkkenforholdene. Vi mener, at der sker en generel forbedring af boligforholdene for lejerne, selvom der i 1878 bliver anført, at blandt andet bygning B er i en tarvelig forfatning, og sidebygningen til bygning A i 1922 er beskrevet som grim på trods af oliemalet træværk; der er et klart tegn på vedligeholdelse, som det også ses ved de andre bygninger.

Et andet tegn på forbedrede boligforhold og vedligeholdelse er indførelse af gipsede vægge og skjult træværk, som det for eksempel ses under bygning A i 1878, hvor væggene var tapetserede og vinduer, døre og andet træværk oliemalet.

Erhvervslivet i Graven 18-20 i perioden 1683-2000

Besvarelse af opgaven: Giv en karakteristik af erhvervslivet knyttet til Graven 18-20. Med dette fokus beskæftiger vi os således kun med de erhverv, der har eksisteret på adressen Graven 20 fra 1683 til 2000. Dette tidsrum er betinget af de kilder, der har været til rådighed.

Gruppe 8: Anders Agersnap, Emil Axel Størner og Christian Hedegaard Jensen

Kilderne

Det kildemateriale, der ligger til grund for vores undersøgelse, er fremskaffet fra Erhvervsarkivet i Århus. Vi har samlet alle de kilder, hvor Graven 18-20 er omtalt og til denne opgave fundet alle de steder, der omtaler erhvervslivet på grunden.

De kilder vi har brugt til denne undersøgelse er som følger: Realregister til Aarhus Bys skøde- og panteprotokoller 1683-1693 (Realregister), Brandtaksationsprotokollerne fra 1761–1791 (Brandtaksationerne), Kreditforeningsarkivalierne fra 1878-1922 (Kreditforeningen), Diverse avisartikler fra 1761-1975 (avisartikler), Folketællinger og mandtal for 1834, Folkeregister fra 1885–1953 Skattemandtalslister (Formue- og lejlighedsskatten) og Vejviseren fra 1900–2000. Parentesen angiver, hvordan vi i denne opgave vil henvise til de forskellige kilder.

Overordnet anser vi vores kildemateriale som rimelig troværdigt, da det langt overvejende er officielle dokumenter/optegnelser. Vi mener, at skribenterne generelt havde en klar interesse i at lave så præcise optegnelser som muligt. Dog kan vi ikke sige os fuldstændig fri for, at der er fejl og mangler i materialet – især i det ældre. Flere af vores kilder supplerer og bekræfter dog hinanden, hvilket giver os en klar grund til at antage, at de er sandfærdige.

Metode

Til at tydeliggøre karakteren af erhvervslivet i Graven 18–20 har vi gennemgået vores kildemateriale og samlet alle de årstal, hvor der er berettet om et specifikt erhverv, der har holdt til på adressen. Disse data er samlet i Tabel 1.

Ud fra disse data har det været muligt at tydeliggøre, hvilke typer for erhverv der har været dominerende i ejendommen. Vi har således lavet Tabel 2, som viser hvor lange perioder diverse virksomheder har ligget i Graven 18-20.

Især i det ældre materiale fremgår det ikke altid lige klart, hvorvidt det erhverv, en given husejer eller lejer har haft, har været udøvet i selve ejendommen. I disse tilfælde har vi foretaget en vurdering af, hvor sandsynligt det er, at disse erhverv har holdt til på selve grunden. Der er dog også lange perioder, hvor der ikke er omtale af Graven 18–20 i nogle af vores kilder, hvilket selvfølgelig er ærgerligt for vores undersøgelse, da mange virksomheder således har kunnet holde til på grunden uden vores kendskab.

Erhvervslivet fra 1683-1910

Det første erhverv der kan spores tilknyttet Graven 18-20 er, ifølge Realregisteret, en vinhandler i 1683. Ifølge avisartikler og brandtaksationer boede der en urmager i 1761.

Men det første gennemgående kendetegn, der kan spores i Graven 18-20 er, at ejendommen har været brugt til at huse soldater. I de brandtaksationer, vi har kigget på, er der første gang i 1781 bevis for, at der har boet soldater. Igen i 1791 er det angivet i brandtaksationerne, at der boede soldater. Brandtaksationerne fra 1761 nævner ikke noget om, hvorvidt der har boet soldater, så det er i perioden mellem 1761-1781, at man er begyndt at bruge ejendommen til dette. Den ældste kilde, vi har efter 1791, er fra 1834¹⁰ og viser, at man ikke længere brugte adressen til at huse soldater. Så det er altså i perioden 1791-1834, at man er stoppet med det.

I Jeppe Norskovs og Jens Toftgaard Jensens bog "Købstadens Metamorfose" ses det på et kort, at der boede officerer i Graven 18-20 i 1801.¹¹ Norskov og Toftgaard Jensen skriver, at det først er i perioden 1845 til 1880, at der sker fundamentale ændringer i indkvarteringen af soldater i Århus, hvor de bl.a. rykkes til kaserner¹². Så man kunne forestille sig, at der har været indkvarteret soldater ind til 1834. Hvis det er sandt, har der muligvis boet soldater i ejendommen fra ca. 1781 til 1834, i næsten 55 år.

Af folketællingerne og mandattallene kan man se, at man fra 1834 brugte ejendommen til avlsbrug. Landbrug på ejendommen kan sidste gang spores af kreditforeningsarkivalierne i 1892. Altså har Graven 18-20 i mindst 58 år været brugt til avlsbrug. Fra 1895 kan det læses af formue- og lejlighedsskatten, at ejendommen ikke længere bliver brugt til landbrug. I 1800-tallet begyndte de hidtidige bylandbrug i højere grad at flytte ud af byens rum og til de nærliggende landbrugsområder. Det samme skete i Graven 18-20.

Næringsfrihedsloven fra 1857 og håndværkets industrialisering, samt det voksende indbyggertal i byerne i anden halvdel af 1800-tallet betød en stigende og skiftende mængde håndværksvirksomheder i Århus og andre danske byer. Det kan også aflæses af erhvervsbruget i Graven 18-20 fra 1895, muligvis også tidligere, men dette år sætter vores kildemateriale ind igen. Der forefandt i perioden 1895 og frem en del forskellige små virksomheder i ejendommen, også samtidigt¹³. Efter to perioder over tilsammen ca. 100 år med et entydigt erhvervspræg med soldaterindkvartering og avlsbrug, fulgte således 15-20 år henover århundredeskiftet med skiftende erhverv uden nogen bestemte, vedvarende erhvervstyper. Fra 1895-1910 blev der både samtidig og skiftevis drevet skomageri, bogbinderi, korkvarefabrikering, samt drejeværksted, kulhandel og kurvemagerværksted.¹⁴ Et billede fra Lokalhistorisk Samling viser desuden, at der i 1907 fandtes en låsefabrik på grunden.

Der har også i disse perioder været drevet mindre erhverv ved siden af hovederhvervet på ejendommen. I perioden med avlsbrug var der også tilknyttet vognmandsforretning, som kan spores i 1834¹⁵, 1876¹⁶ og 1877.¹⁷ Desuden var der en skomager i 1885.¹⁸ Det er sandsynligvis ikke den samme som i 1895, da der ikke er nævnt noget om nogen skomager i 1890 i formue- og lejlighedsskatterne og heller ikke i 1892 i kreditforeningsarkivalierne.

¹⁰ Folketællinger og mandattal.

¹¹ Toftgård Jensen og Norskov: side 132.

¹² Toftgård Jensen og Norskov 135-136.

¹³ Se Tabel 2.

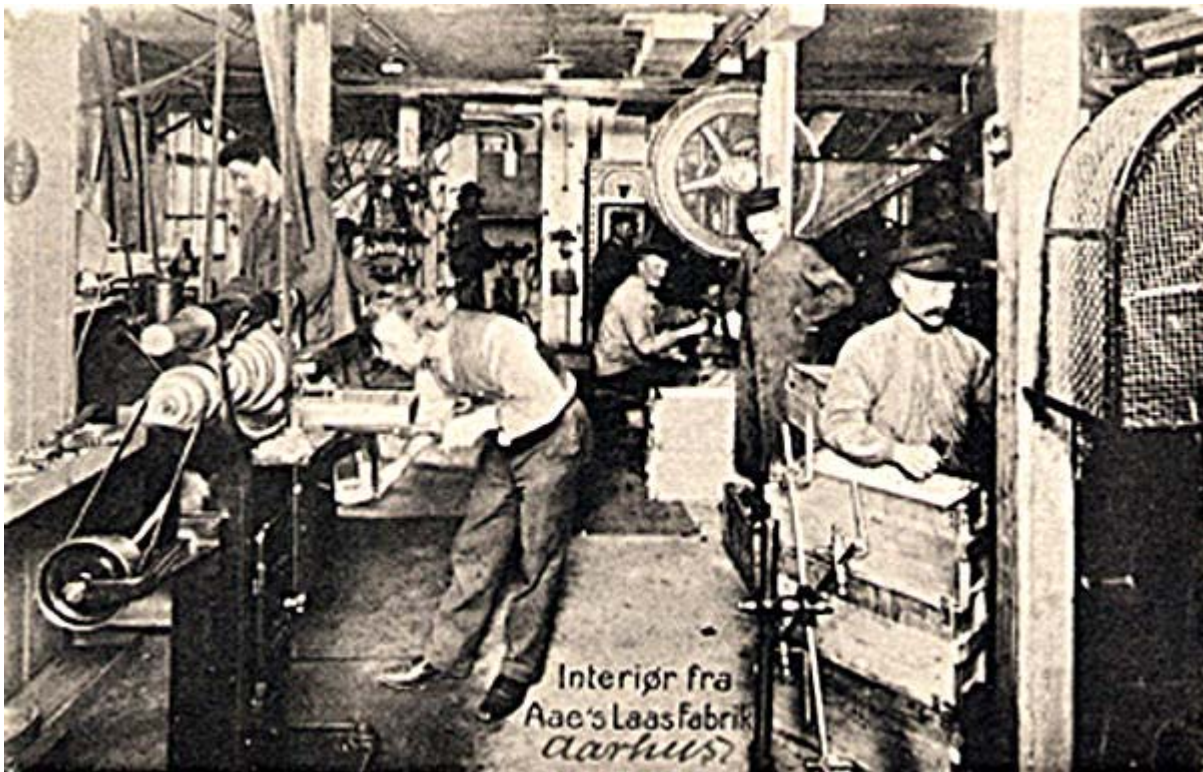
¹⁴ Kilde: Formue og lejlighedsskatten, avisartikler og vejviseren.

¹⁵ Kilde: Folketællinger og mandattal.

¹⁶ Kilde: Avisartikler.

¹⁷ Kilde: Formue og lejlighedsskat. Se også Tabel 1.

¹⁸ Formue og lejlighedsskat.

- inside Graven 18. 1907. Aae's Laasfabrik.

Erhvervslivet 1910-2000

Begyndelsen af tiden efter 1910 bærer fortsat præg af flere forskellige slags virksomheder. Helt frem til år 2000 lægger Graven 18-20 lokaler til en række virksomheder, der i perioden formentlig sætter sit præg på gaden. Det første længerevarende erhverv i 1900-tallet er H.N. Jensens Pensionat, nævnt første gang i 1910¹⁹, der drives på 2. sal i baghuset. Pensionatet overgår i 1920 til M.N. Larsen som derefter står for pensionatet helt frem til 1940'erne. Udover denne forretning er der stadig en del andre mindre erhverv, der slår sine folder i Graven 18-20, og der foregår stadig en større udskiftning blandt disse. Pensionatet samt en maskinforretning²⁰ er i starten af 1900-tallet de mest vedvarende virksomheder.

Den mest opsigtsvækkende forretning/virksomhed i Graven 18-20, er Elektromekanisk Fabrik, ejet af C.E. Thumand, der første gang dukker op i det materiale, vi har inddraget, i 1930²¹ og eksisterer helt frem til starten af 1990'erne. Allerede i 1920 lå der en maskinforretning i bygningen, men denne var ejet af L. Christensen. Udover de 2 tidligere nævnte virksomheder fandtes der en gørtlerforretning²² og et bogtrykkeri, der henholdsvis lå i bygningen 1930-1949 og 1940-1970.

I hele perioden fra 1910-2000, er der i Graven 18-20 repræsenteret mange skiftende erhverv, fx stentrykker, ostehandler, drejeri, kulhandler, kurvemager, vognmand. Det er dog ikke sikkert, at alle har haft forretning i ejendommen. I takt med at tiderne skifter op igennem 1900-tallet og byen vokser,

¹⁹ Formue og lejligheds-skatten.

²⁰ Aarhus Vejviser fra 1920 Graven 18-20.

²¹ Aarhus Vejviser fra 1930 Graven 18-20.

²² Ordet gørtler stammer oprindeligt fra tysk, hvor ordet *gürtel*, betyder bælte. Det var altså en bælteforretning. Dette erhverv fik i 1741 et kongeligt privilegium, og kom siden hen også til at omfatte en del støbe arbejde med diverse metaller, såsom messing og bronze. I dag er gørtlerfaget næsten uddød i Danmark, og de fleste mennesker ved ikke hvad det betyder. Se: <http://www.goertleriet.dk/images/antikbladet.pdf>

bliver det nemmere for disse mindre forretninger at flytte rundt forskellige steder i byen, alt afhængigt af udbuddet i diverse bydele.

Fra de forskellige kilder, vi har undersøgt, er det tydeligt, at man fra omkring 1920 begynder at kunne se virksomheder, der slår sig ned mere permanent, end hvad der var tilfældet i den foregående 20-25-årige turbulente periode. Den fortsatte industrialisering i Danmark omkring overgangen til det 20. århundrede spiller også en væsentlig rolle for de vedvarende erhverv i bygningen, idet der kommer en række, nye virksomheder i Graven 18-20: maskinforretning, elektromekanisk fabrik, drejeri, bogtrykkeri.²³

Det er tydeligt at se den gennemgribende udvikling inden for de erhverv, der placeres i ejendommen, som afspejling af den århusianske og generelle danske byerhvervsudvikling i løbet af 1900-tallet; den fortsatte effektivisering og tendens til stordrift, der generelt finder sted i det danske samfund. Flere virksomheder ophører med at holde til i Graven 18-20. Det nye er, at der ikke rykker nye virksomheder ind, når de gamle lukker eller flytter. Industrivirksomheder flytter i stor stil ud af byerne, og i år 2000 drives der ikke længere industri i Graven 18-20, men kontorarbejde. De små og gamle lokaler i Graven 18-20 blev fravalgt af industrivirksomheder til fordel for større og mere moderne bygninger uden for byen.

Konklusion

I Graven 18-20 har der været en periode i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet med indkvarterede soldater, og i 1800-tallet har der hovedsageligt været avlsbrug. Derefter har der været en periode med forskellige håndværksindustrier, inden ejendommen i 1900-tallet prægedes af pensionat og i en længere periode maskinværksted og fabrik. På den måde rummer Graven 18-20 et billede på og en symbolsk værdi for den århusianske og den danske urbane erhvervsudvikling siden 1700-tallet. Ejendommen har altid været og er stadig en brik i gadens og byens historie.

Alle erhverv og beboeres erhverv der kan spores af kilderne i Graven 18-20.

Årstal:	Erhverv:
1683	Vinhandler, (Realregister)
1761	Urmager. (brandtaksationer) (avisartikler)
1781	Bebos af soldater (brandtaksationer)
1791	Bebos af soldater (Brandtaksationer)
1834	Avlsbruger og vognmand (folketællinger og mandtal)
1865	Værtshusholder Hadslunds enke (avisartikler)
1872	Renovationsmand (avisartikler)
1876	Avlsbrug, vognmand (avisartikler)
1877	Vognmand (formue- og lejlighedsskat)
1878	Tidligere ejer var avlsbruger (kreditforeningsarkivalier)
1885	Avlsbruger, Skomager (Formue- og lejlighedsskatten)
1890	Avlsbruger (Formue- og lejlighedsskatten)
1892	Gårdejer (kreditforeningsarkivalier)
1895	Skomager, bogbinder, Korkvarefabrikant (Formue- og lejlighedsskatten)

²³ Aarhus Vejviser fra 1920-1990 Graven 18-20, Erhvervsarkivet i Århus.

1898	Korkvarefabrikant (avisartikler)
1900	Drejemester (Formue- og lejligheds- skatten + vejviser), Kurvemager
1905	Kurvemager, Slagter (Formue- og lej- lighedsskatten)
1909-1910	Kulhandler (Formue- og lejligheds- skatten)
1910	Kulhandler, Pensionatsejer, (slagter) (Formue- og lejlighedsskatten + vejvi- ser)
1910-1911	Kulhandler, pensionatsejer (Formue- og lejlighedsskatten)
1914-1915	pensionatsejer, vognmand (Formue- og lejlighedsskatten)
1916	Maskinfabrikant (avisartikler)
1920	Maskinfabrikant (avisartikler), Maskin- forretning, pensionatsejer, vognmand (vejviser)
1922	Snedkerværksted (2), Maskinværk- sted, ukendt håndværk., (vogne og vognport), (kreditforeningsarkivalier) Tømrmester (avisartikler)
1922-1923	Ostehandler, pensionatsejer, maskin- arbejder (Formue- og lejlighedsskat- ten)
1925	Tømrmester (avisartikler)
1930	Tømrmester, sadelmagerværksted, Pensionatsejer, gørtler, tømrværk- sted, elektromekanisk fabrik. (Vejvi- ser)
1935	Elektromekanisk fabrik i bygningen (avisartikler)
1940	Pensionatsejer, gørtlerforretning, dre- jeri, elektromekanisk fabrik, bogtryk- keri (vejviser)
1949	Gørtlerforretning, elektromekanisk fabrik, bogtrykkeri (vejviser)
1960	Elektromekanisk fabrik, bogtrykkeri, metalfabrik og støberi (vejviser)
1970	Elektromekanisk fabrik, bogtrykkeri, metalfabrik og støberi (vejviser)
1975	Elektromekanisk fabrik i bygningen (avisartikler)
1980	Fabrik, Thumand (Vejviser)
1990	Thumand A/S
2000	Pensioninvest lii A/S

*Tabel over de vigtigste (og tidligste) erhverv i Graven 18-20.
Erhverv med fed: Længerevarende erhverv.*

Årstal	Erhverv	Bemærkninger	
1683	Vinhandler	Det tidligst sporede erhverv	
1761	Urmager		
1781-1791	Soldater		

1834-1895	Avlsbrug/Landbrug		
1834-1877	Vognmand		
1885-1911	<i>Mindre/kortvarige erhverv</i>	skomageri, bogbinderi, korkvarefabrikering, drejeværksted, kulhandel og kurvemagerværksted	
1910-1940	Pensionatsejer		
1916-1920	Maskinforretning		
1922-1930	Snedker- /tømrerværksted		
1930-1990	Elektromekanisk fabrik (Thumand)		
1940-1970	Bogtrykkeri		
1930-1949	Gørtlerforretning	Bælteforretning	

Graven 18-20 efter 1920

Besvarelse af opgaven: Skriv en sammenfatning af ejendommens historie efter ca. 1920

Gruppe 2: Morten Fly Lindholt, Theis Munk, Rasmus Høegh Hansen og Jeppe Huus Lindholt

I det meste af det tyvende århundrede har Graven 18-20 været udlagt til blandet erhverv og bolig, men erhvervsanvendelsen er blevet stadig mere udpræget, især efter anlæggelsen af en større elektromekanisk fabrik ca. 1920.

I 1922 var ejeren tømmermester Christian Iversen. Ejendommen havde en god beliggenhed, en anslået salgsværdi på 80.000 kr., og ejeren kunne let leje værelser ud. De årlige indtægter var 6.650 kr., hvilket således var ca. 8 % af husets estimerede salgsværdi. Se nedenstående tabel.

Årlige lejeindtægter 1922:

Leje af forhus	1.300 kr.
2 værksteder i mellembygning	1.000 kr.
1 lejlighed 5 værelser	950 kr.
1 lejlighed 3 værelser	400 kr.
Stald til 4 heste + vogne	700 kr.
Maskinværksted	700 kr.
1 værelse til ejer snedker	850 kr.
1 værksted – ukendt håndværker	50 kr.
1 sal benyttes af ejer, værksted	700 kr.

Der boede mange mennesker i bygningen samtidig, og også folk med forskellige erhverv. Fx i 1922 boede der 12 skattebetalende voksne på grunden:

Skatteborgere, Graven 18-20 i 1922/23	Indtægt	Skattepligtig indtægt
C. Johansen osthandler	6.000	4.200
R.V. Nielsen former	1.948	600
C.A. V. Nielsen arbejdsmand	310	50
H. Thomsen montør	2.280	900
M. Petersen vognmand	2.816	1.500
M.N. Larsen pensionatejer	4.000	2.400
H.J. Terkeldsen skomagervend	1.800	1.000
M. Bech telefonarbejder	2.815	2.400
C. O. Nielsen rør lægger	985	50
M. Madsen telefonmontør	4.060	4.300
A.P. Andersen maskinarbejder	3.673	3.800
J.O. Kaimer arbejdsmand	5.173	4.100

Omkring 1920 flyttede Christian Iversen sin anerkendte tømrervirksomhed fra Store Torv til den blomstrende gade, Graven. Det er interessant at tolke ud fra bilagene. Det fremgår her, at lejere i Graven 20 som Charles Hansen, der

drev en gørtlerforretning i bygningen, og M.N. Larsen, pensionatsejer, over en årrække fastholdt lejemål i bygningen. Dette tyder efter al sandsynlighed på en tilfredshed blandt lejerne, hvilket kan tolkes som en rimelig husleje og gode boligforhold. Havde lejerne ikke havde været tilfredse med lejen, kunne de have valgt at skifte bopæl til fx de blomstrende kvarterer, Trøjborg eller Frederiksberg.

Der var således forskellige forretninger i huset samtidig. Fx var der i 1930 hele fire forskellige værksteder eller fabrikker i bygningen. Men ikke desto mindre blev erhvervsudnyttelsen i stigende grad præget af en enkelt virksomhed.

Omkring 1935 flyttede således Carl E. Thumand ind, og grundlagde sin landskendte elektromekaniske fabrik med salg til flere af de største danske byer. Denne virksomhed blev senere kendt under navnet C.E. Thumand A/S. Virksomheden blev i alle årene drevet af Carl, indtil sønnen Hans Jørgen Thumand i 1975 overtog fabrikken og fortsatte virksomheden i faderens ånd. I mange år stod bygningen med faderens stolte navn på facaden.

Her følger en tabel der viser, hvilke mennesker der ifølge vejviseren var husstandsoverhoved eller drev erhverv i bygningerne fra 1920 og frem:

1920	H. Jensen	Enkefrue
	H. Nielsen	Arbejdsmand
	Ejer: L. Christensen	Maskinforretning i bygn.
	Pedersen	Vognmand
	M.N. Larsen	Pensionatsejer
	R. Pedersen	Telefonarbejder
	A. P. Andersen	Maskinarbejder
	L.J. Hansen	Arbejdsmand
1930	Ejer: Chr. Iversen	Tømrermester
	R.V. Nielsen	Formersvend
	D. Nielsen	Sadelmagerværksted i bygn.
	M.N. Larsen	Pensionatsejer
	S. Nielsen	Maskinarbejder
	Charles Hansen	Gørtlerforretning i bygn.
	Iversen	Tømrermester (værksted i bygn.)
	A. Hakonsen	Elektromekanisk fabrik i bygn.
1940	Ejer: Thomas B. Thrige (Odense)	
	M.N. Larsen	Pensionatsejer
	J. Christensen	Formand
	Charles Hansen	Gørtlerforretning i bygn.
	Berg Christensen	Drejleri i bygn.
	C.E. Thumand	Elektromekanisk fabrik i bygn.
	A. Hvilsted	Bogtrykkeri i bygn.
1949	Ejer: T.B. Thrige (Odense)	
	C.E. Thumand	Elektromekanisk fabrik i bygn.
	J. Christensen	Formand
	Charles Hansen	Gørtlerforretning i bygn.
	A. Hvilsted	Bogtrykkeri i bygn.

1960	Ejer: T. B. Thrige (Odense)	
	C.E. Thumand	Elektromekanisk fabrik i bygn.
	Frederiksbjerg brevdueforening	
	A. Hvilsted	Bogtrykkeri i bygn.
	C. Hansen	Eftf. Metalfabrik og støberi i bygn.
	K.L. Andersen	Stentrykker
1970	Ejer: C. E. Thumand	Elektromekanisk fabrik i bygn
	Frederiksbjerg brevdueforening	
	A. Hvilsted	Bogtrykkeri i bygn.
	C. Hansen	Eftf. Metalfabrik og støberi i bygn.
	K. Adelhardt Lajer	Kopist
1980	Ejer: H. J. Thumand	Fabrik i bygn.
1990	C. E. Thumand A/S	
2000	Pensionsinvest Iii A/S	

Graven 18-20 med Carl E. Thumands facadeskilt i 1982.
Lokalhistorisk Samling.